

Mihaela Marin

TERMENI AUTOHTONI UTILIZAȚI
ÎN TRADUCERILE TEXTELOR BIBLICE

INTRODUCERE

În paginile de față ne vom ocupa de șase termeni aparținând câmpului animalelor și păsărilor și vom avea în vedere trăsăturile semantice, lexicale, morfologice, stilistice și etimologice ale acestora, cât și echivalentele lor de traducere prezente în câteva texte religioase din sec. al XVI-lea – al XVIII-lea și al XX-lea. Este vorba despre cuvintele autohtone sigure *balaur*, *cioară*, *măgar*, *mânz*, *năpârcă*, *țap*. Toate acestea au corespondent în albaneză, după cum arată Gr. Brâncuș (*Vocabularul*, 32–34, 61, 94–95, 97–100, 104–105, 121–122). Am pornit de la versete extrase din *Biblia* de la București, pe care le-am comparat cu versiunile lor din *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea Hurmuzaki*, *Tetraevanghelul* și *Psaltirea* lui Coresi, *Palia de la Orăștie*, *Noul Testament de la Bălgrad*, *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei, *Codicele Voronețean* și din două ediții moderne ale *Bibliei*, cea din 1938, aparținând lui Gala Galaction, și cea din 1988, a Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române.

ANIMALE DOMESTICE

MĂGAR este atestat în **B1688**, **B1938** și **B1988**, unde are numai sensul „animal domestic de povară, din familia calului, mai mic decât acesta, cu capul mare, cu urechi lungi”: **Fac. 32, 13–14**: **B1688**: „Luo ... **măgari** 20.” Cf. **PO**: „Luo ... 20 de **mâcicoie**.” **B1938**: „A osebit ... douăzeci de **măgărițe**.” **B1988**: „A luat ... douăzeci de **asine**.” vs. **Jud. 15, 15**: **B1688**: „Și află o falcă de **măgariu** lepădată.” Cf. **B1938**: „Și gășind o falcă de **asin** proaspătă.” **B1988**: „Gășind o falcă sănătoasă de **asin**.”

Măgar figurează doar în textele din Muntenia în forma învechită *măgariu*. Echivalentele sale sunt *mășcoi* (cu varianta *mâcicoi*), cuvânt autohton întâlnit frecvent în româna veche, *măgăriță* (derivat de la baza *măgar* cu suf. moțional *-iță*) și *asin*, care aparține fondului moștenit din latină (preferat în **B1938** și **B1988**). „*Asin* era un termen popular care a circulat în română până în sec. al XVIII-lea,

LR, LXIII, nr. 3, p. 357–406, București, 2014

când a fost înlocuit în toate subdialectele românești de sinonimul *măgar*. *Asin* va fi reintrodus în limba noastră un secol mai târziu de către scriitorii cu tendințe latinizante” (DA). Sinonimia parțială dintre *măgar* și *asin* se stabilește pe baza trăsăturii semantice „animal de povară din familia calului.” Numele comun *măgar* e întrebuințat în limba contemporană vorbită și scrisă, el reprezentând, prin comparație cu sinonimele sale contextuale, termenul generic al câmpului din care face parte alături de *asin*. În **B1688**, forma *măgar* este utilizată pentru ambele genuri naturale.

MÂNZ apare cu sensurile: **1.** „cal până la un an”: **Fac. 49, 11–12: B1688:** „Legând la vie **mânzul** Său.” Cf. **PO:** „Va lega **mânzișorul** Său la buciulm viecei.” **B1938:** „Va lega de viță **asinul** Său.” **B1988:** „Va lega de viță **asinul** Său.” vs. **Marc. 1, 4–5: TETR.: NT:** „Aflară **mânzul** legat.” Cf. „Aflară cum zisease lor. Dezlegară ei **mânzișorul**.” **B1688:** „Aflară **mânzul** legat.” **B1938:** „Au aflat **mânzul** legat.” **B1988:** „Au găsit **mânzul** legat.”; **2.** (învechit și regional) „pui de măgar, de cal sau (învechit) de cămilă”: **Fac. 32, 13, 14: PO:** „Cămile sugătoare, cu **mânzii** depreună.” Cf. **B1688:** „Cămile cu lapte și **copiii** lor.” **B1938:** „Cămile cu **puii** lor.” **B1988:** „Cămile ... cu **mânzii** lor.” vs. **Ioan, 12, 15: TETR.: NT:** „Craiul ... șazând spre **mânzul** asinei.” Cf. **NT:** „Împăratul ... șade spre **mânzișor** de asin.” **B1688:** „Împăratul ... șazând pre **mânzul** asinei!” **B1938:** „Împăratul ... șezând pe **mânzul** asinei.” **B1988:** „Împăratul ... șezând pe **mânzul** asinei!”

Semantismul lui *mânz* nu are o structură foarte complexă, ci presupune doar cele două noțiuni concrete amintite anterior. Cu toate acestea, el este un cuvânt foarte important în româna veche și modernă, întrucât are doar echivalente parțiale în textele comparate de noi. Acest lexem este general în limba noastră, fiind răspândit atât în nordul, cât și în sudul Dunării. Adriana Ionescu (*Lexicul*, 133) a pus termenul românesc în relație cu alb. *měz* „cal de doi–trei ani”, mesap. *Menzana*, „epitet al lui Jupiter, căruia i se sacrificau cai”, celt. *mandos*, basc. *mando* „catâr”, bavar. *manz*, *menz* „sterilis uacca”, *minzelkalb* „iuuena”, it. *manzo*, sard. *mendzu* „vițel”, toate fiind derivate de la rad. i.-e. **mend-/*mond-* „a suge piept”; «animal sugaci». *Mânz* era, după părerea autoarei citate (*Lexicul*, 134), „denumirea generică a oricărui „animal domestic sugaci”, iar ulterior, prin restrângerea sensului, a ajuns să desemneze doar puiul de cal, de măgar (în română și albaneză), de catâr (în română), de vacă (în arealul italic și în cel germanic), de cămilă (în domeniul oriental).”

În seria *pui*, *copil*, *mânz*, ultimele două cuvinte au sensuri învechite astăzi, româna contemporană impunându-le pe *pui* (mai rar în limba veche) – pentru animatele non-umane – și pe *copil* (pentru cele umane). În **B1688** substantivul *copil* este înregistrat cu înțelesul „pui de animal” (învechit și rar în limba actuală). Sinonimia termenilor *pui* și *copil* s-a stabilit pe baza semului comun „ființă nou-născută.” *Mânz* are echivalentele contextuale *mânzișor* și *asin* (pentru sensul 1); *copil*, *pui*, *mânzișor* (pentru sensul 2). Acesta din urmă apare în **B1938** și **B1988**. *Mânz* are în ultimul context un simbolism religios, caracteristică pe care o au și alte cuvinte de substrat prezente în textele de acest tip.

ȚAP are în toate versiunile comparate înțelesul „masculul caprei”: **Ps. 49, 10: PS:** „De turmele tale **țapu**.” Cf. **COR.:** „Den turmele tale **țap**.” **DOS.:** „**Țap** hrănit din turmă.” **B1688:** „Den turmele tale **țapi**.” **B1938:** „**Țapi** din țarcurile tale.” **B1988:** „Din turmele tale **țapi**.” vs. **Fac. 15, 9: PO:** „Adu mie ... trei **țapi** de câte un an.” Cf. **B1688:** „Ja mie ... **capră** trefină.” **B1938:** „Adu-mi ... o **capră** de trei ani.” **B1988:** „Gătește-mi ... o **capră** de trei ani.” vs. **Lev. 16, 21: B1688:** „Va pune Aaron ... mâinile lui pre capul **țapului**.” Cf. **B1938:** „Aaron să-și pună ... mâinile sale pe capul **țapului**.” **B1988:** „Va pune Aaron mâinile sale pe capul **țapului**.” vs. **Evrei, 10, 4: NT:** „Nu poate lua păcatele sângele ... **țapilor**.” Cf. **B1688:** „Cu neputință iaste sânge ... de **țapi** să rădice păcatele.” **B1938, B1988:** „Este cu neputință ca sângele ... de **țapi** să înlătore păcatele.”

În transpunerea în română a Fac. 15, 9, *țap* apare doar în PO, iar în celelalte traduceri a fost preferat sinonimul său latinesc, *capră*. Este și singurul exemplu în care apare acest echivalent al lexemului autohton *țap*. Relația dintre cei doi termeni demonstrează faptul că în limba veche *țap* denumea animalele din această clasă indiferent de genul lor natural. Numele comun de substrat figurează și în compusul *țap-cerb*: **Iov, 39, 1: B1688:** „Ai cunoscut vremea nașterii pietrii **țap-cerbului**?” Cf. **B1938:** „Știi tu vremea când fată **caprele de munte**?” **B1988:** „Știi tu când nasc **caprele sălbatică**?” *Țap-cerb* (în structura *pietrii țap-cerbului*) era probabil o creație a traducătorilor **B1688** și are ca echivalente moderne sintagmele „capră sălbatică”, „capră de munte.” Se poate presupune că *țap-cerb* este un calc prin care se desemna o noțiune pentru care în limba română veche nu exista încă un termen specific.

ANIMALE SĂLBATICE

BALAU exprimă următoarele accepțiuni: **1.** „(mitol. pop.) animal fantastic, monstruos și vorace, care întruchipează răul, reprezentat sub formă de șarpe (înaripat) uriaș, cu coada lungă, cu unul sau mai multe (șapte, nouă sau douăsprezece) capete, cu limbile ascuțite, vărsând foc pe gură”: **Ps. 73, 14: B1688:** „Tu zdrobiș capetele **bălaurilor** ... Tu zdrobiș capul **bălaurului**.” Cf. **PS:** „Tu frânseși capetele **zmeilor** ... Tu struncurași capul **zmeului**.” **PH:** „Tu zdrobiși capetele **șerpilor** ... Tu pisași capul **zmeului**.” **COR.:** „Tu frânseș capetele **zmiilor** ... tu struncinaș capul **zmeului**.” **DOS.:** „Tu ai bătut **zmeii** preste moale ... Pre **chitul** ce goniia ... i-au zdrobitu-i capu.” **B1938:** „Ai zdrobit capetele **balaurilor**, ... Tu ai sfărâmat capetele **Leviatanului**.” **B1988:** „Tu ai zdrobit capetele **balaurilor** ... Tu ai sfărâmat capul **balaurului**.” **Ps. 103, 27: B1688:** „**Balaurul** acesta carele ai zidit.” Cf. **PS:** „**Zmăul** cesta ce fapt-ai.” **PH:** „Acesta **șerpe** acela ce-l feceși.” **COR.:** „**Zmeul** cesta ce fapt-ai.” **DOS.:** „Acoló le vine toană De fac **chiții** joc și goană.” **B 1938:** „**Leviatanul** pe care l-ai zidit.” **B1988:** „**Balaurul** acesta pe care l-ai zidit.” vs. „Un șarpe mare ... să făcuse **bălauru** strașnic.” VARLAAM, C. II, 58/2. „S-au colăcit ... un **bălăuru** mare.” DOSOFTEI, V. S. 50/ 2. „Aspide, **bălăuri** și ehidne.” id., v. s. 79. „Îndată crepă **bălaurul**.” id., v. s. 116. id., ap. HEM 2948. În sintagma **șarpe balaur**:

„monstru târâtor.” „Un **șarpe** mare **bălaur** ... au intrat în visteariul cel împărătesc.” DOSOFTEI, v. s. 128/2. Din fundul prăpastiei ieșiră **șărpi bălauri**. MINEIUL (1776), 17 2/ 2. 2. „(fig.) om înfricoșător, crud.” **Iez., 29, 3: B1688:** „Faraoane, împăratul Egiptului ... **balaurul** cel mare.” **B1938:** „Faraoane, împărate al Egiptului, marele **crocodile**.” **B1988:** „Faraoane, rege al Egiptului, **crocodilul** cel mare.” vs. „Pe acest **bălaur** [Pasvandu] nu l-au putut birui oștile turcești împărătești, iar o bubă l-au biruit.” DIONISIE ECLESIARHUL, ap. HEM. 2971. 3. „diavol, satana”: **Apoc., 13, 11: B1688:** „Altă hiară ... grăia ca un **balaur**.” Cf. **B1938:** „Altă fiară... grăia ca un **balaur**.” **B1988:** „Altă fiară ... grăia ca un **balaur**.” vs. **Apoc. 20, 2: B1688:** „**Balaurul** ... carele iaste diavolul și satana.” Cf. **B1938, B1988:** „**Balaur**... care este diavolul și satana. 4. „șacal”: **IER., 9, 11: B1688:** „Ierusalimul ... lăcuința **balaurilor**.” Cf. **B1938:** „Ierusalimul ... vizuină pentru **șacali**.” **B1988:** „Ierusalimul ... sălaș **șacalilor**.” 5. (fig.; metaforă pentru mânie) „venin”: **Deuter., 32, 32–33: B1688:** „Mânia **balaurilor**, vinul lor.” **PS:** „Mânia **zmăului** virul lor.” **COR.:** „Mânia **zmeului** vinul lor.” **B1938:** „Vinul lor este venin de **balaur**.” **B1988:** „Vinul lor e venin de **scorpion**.”

Cuvântul de substrat este atestat în traduceri din sec. al XVI-lea – XVIII-lea și al XX-lea (provenite din Muntenia, Moldova și Transilvania) atât în forma din româna contemporană, cât și cu varianta învechită *bălaur*. Lexemul *balaur*, cu o circulație generală în limba actuală, aparține registrului popular. *Balaur*, întrebuițat în textele vechi cu sensul figurat „animal de pradă”, are ca echivalent în **B1938** și **B1988** neologismul *șacal*, care a pătruns la noi din franceză, relația dintre cele două nume comune bazându-se pe caracteristica distructivă a celor două animale. Folosit în sens figurat, *balaur* intră în alcătuirea unei metafore care desemnează un complex de trăsături umane negative, incluzând *mânia*, *răutatea* și *viclenia*. *Balaur* reprezintă denumirea generică a noțiunii de „monstru.” Adriana Ionescu (*Lexicul*, 40) a explicat acest cuvânt ca fiind un derivat de la rom. *bală* (< i.-e. *bhāi- „a se teme, a se înspăimânta”) cu suf. *-ure*, întâlnit și în cuvintele autohtone *abur(e)* și *fluture*. Autoarea (*l. c.*) consideră că de la baza i.-e. amintită s-au format în dacoromână adjective cu sensul „înspăimântător, care provoacă teamă” și de aici a apărut ulterior înțelesul „monstru.” Seria *balaur*, *zmeu*, *chit*, *Leviatan* s-a constituit pe baza semului comun „monstru marin”, iar sinonima *balaur*, *zmeu*, *scorpion* a fost posibilă datorită trăsăturii comune a constituentilor, „animal care ucide prin intermediul veninului.” Adriana Ionescu (*Lexicul*, 165) explică relația sinonimică dintre *balaur* și *zmeu* pe baza sensului primar „șarpe” al acestuia din urmă (sens secundar în limba actuală). În ambele situații reiese preferința traducătorilor din sec. al XVI-lea – al XVIII-lea și al XX-lea pentru lexemul autohton.

Echivalentele de traducere sunt : *zmeu*, *șarpe*, *chit*, *Leviatan* (pentru sensul 1); *crocodil* (sensul 2); *șacal* (pentru sensul 4); *zmeu* și *scorpion* (sensul 5).

NĂPÂRCĂ este înregistrat cu următoarele înțelesuri: **1.** „(zool.; pop.) viperă: **Fapte, 28, 4: COD. VOR.:** „O **năpârcă** din căldură eși și mucică mânra lui.” Cf. NT:

„O **vipere** eșind den căldură, năvăli spre mâna lui.” **B1688**: „O **vipere** den căldură ieșind, să apucă de mâna lui.” **B1938**: „O **năpârcă** a ieșit de căldură și s-a agățat de mâna lui.” **B1988**: **2**. „(fig.) epitet dat unei persoane foarte rele, perfide, primejdioase.” **Mat., 3, 7**: **TETR.**: „Pui de **năpârcă**, cine spune voao să fugiți de ce vine mânie?” **NT**: „Pui de **năpârci**, cine vă arată voao să fugiți de mâniia ce va să vie?” **B1688**: „Pui de **năpârci**, cine v-au arătat voao să fugiți de urgia cea viitoare?” **B1938**: „Pui de **năpârcă**, cine v-a arătat că veți scăpa de mâniia ce va să fie?” **B1988**: „Pui de **vipere**, cine v-a arătat să fugiți de mâniia ce va să fie?” vs. **Luc. 3, 7**: **NT**: „Sămânța **viperilor**, cine vă arată voao să fugiți de mâniia ce e venitoare?” **B1688**: „Nașteri de **năpârci**, cine au arătat voao să fugiți de mâniia cea viitoare?” **B1938**: „Pui de **năpârcă**, cine v-a arătat că veți scăpa de mâniia ce va să fie?” **B1988**: „Pui de **vipere**, cine v-a arătat să fugiți de mâniia ce va să fie?” vs. **Mat., 12, 34**: **NT**: „Puii **năpârcelor**, cum puteți grăi bine?” Cf. **B1688**: „Puii **năpârcelor**, cum puteți a grăi bine?” **B1938**: „Pui de **năpârci**, cum puteți să grăiți cele bune?” **B1988**: „Pui de **vipere**, cum puteți să grăiți cele bune?” vs. **Mat. 23, 33**: **NT**: „Pui de **vipere**, cum veți scăpa de judecata Gheenei!” **B1688**: „Pui de **năpârci**, cum veți scăpa de judecata gheenei?” **B1938**: „Pui de **năpârcă**, cum veți scăpa de osânda Gheenei?” **B1988**: „Pui de **vipere**, cum veți scăpa de osânda gheenei?”

Prezența acestui cuvânt în versiunile vechi și moderne ale textelor biblice provenite din Muntenia, Moldova și Transilvania demonstrează circulația sa generală în limba noastră. Numele comun (atestat la singular și la plural) era folosit în româna veche atât în sens denotativ, cât și conotativ. Lexemul *năpârcă* este consemnat în scris încă din sec. al XVI-lea, în *Codicele Voronțean*, cu semnificația „viperă.” În **B1688**, **B1938** și **B1988** apare cuvântul *viperă*, echivalentul latinesc al lui *năpârcă*. Utilizat în sens metaforic, termenul de substrat exprimă un complex de însușiri negative format din fățarnicie, răutate și iresponsabilitate. Preferința traducătorilor pentru elementul lexical păstrat din idiomul vorbit de traco-daci este justificată de expresivitatea sa, în timp ce sinonimul acestuia (*viperă*) demonstrează un grad mai mare de concretețe. Astăzi, *năpârcă* este un apelativ învechit și popular și circulă mai ales în sens figurat. În diacronie, concurența dintre *năpârcă* și *viperă* a condus la impunerea acestuia din urmă în limba literară actuală.

PĂSĂRI

CIOARĂ are următoarele sensuri: **1**. „(la pl.) nume dat mai multor specii de păsări omnivore, din familia corbului, de mărime mijlocie, cu penajul negru sau cenușiu, cu ciocul conic și puternic; (la sg.) pasăre care aparține fiecăreia dintre aceste specii”: **Luc., 12, 24**: **TETR.**: „Socotiți **cioarăle** că nu seamănă.” Cf. **NT**: „Luați aminte **corbii**, că nu samănă.” **B1688**: „Luați aminte **corbii**, că nu samănă.” **B1938**: „Uitați-vă la **corbi**, că ... nu seamănă.” **B1988**: „Priviți la **corbi**, că ... nu seamănă.” vs. **Mat. 6, 26**: **EV.**: „Căutați spre **pasările ceriului**, că nu seamănă.”

NT: „Căutați spre **pasările cerului**, carele nu samănă. **B1688**: „Căutați spre **păsările cerului**, că nu samănă.” **B1938**: „Uitați-vă la **păsările cerului**, că nu samănă.” **B1988**: „Priviți la **păsările cerului**, că nu seamănă.” **2.** (fig.) „neputință.” **Epist. Ier., 5, 53**: **B1688**: [Idolii] „neputincioși, ... ca niște **cioară**.” Cf. **B1938**: [Idolii] „neputincioși, ... ca **ciorile**.” **B1988**: [Idolii] „neputincioși ca **ciorile**.”

Doar în *Tetraevangheliarul* lui Coresi, Luc. 12, 24, apare lexemul *cioară* cu sensul denotativ „pasăre din familia corbului.” În celelalte traduceri (din sec. XVII-lea și al XX-lea) ale aceluiași verset acest cuvânt este concurat de echivalentul său moștenit din latină, *corb*. *Cioară* este un termen generic cu un conținut semantic mult mai cuprinzător decât cel al lui *corb*, fapt rezultat din atestările amintite. Traducătorii versetului 6, 26 din *Evangelhia* de la Matei utilizează numai sinonimul perifrastic al lui *cioară* și anume *păsările cerului*. Această sintagmă redă mult mai bine sensul pe care-l exprima termenul de substrat în limba veche. Pentru a argumenta ideea inutilității închinării la idoli este folosită comparația *idolii ... neputincioși ca niște cioară*. Observăm că în limba veche, *cioară* avea aceeași formă pentru ambele numere. În **B1938** și **B1988**, spre deosebire de **B1688**, cuvântul figurează și cu forma distinctă de plural, *ciori*.

Echivalentele lui *cioară* sunt *corb* (pentru sensul 1), sinonimul unic *cior* și perifraza *păsările cerului* (pentru sensul 2).

ECHIVALENTELE DE TRADUCERE

Florică Dimitrescu (*Dinamica*, 34) vorbește despre două tipuri de sinonimie: simplă (între doi termeni sau „binoame sinonimice”) și complexă (între mai mulți termeni cu același referent). În contextele comparate de noi apar ambele tipuri de sinonimie. Am identificat: 1) „binoame sinonimice”: a) formate numai din sinonime unice: *balaur, crocodil; balaur, șacal; năpârcă, viperă; cioară, corb*); b) cu sinonim perifrastic: *ciori – păsările cerului*); 2) serii cu trei termeni: *măgar, măcicoi, asin; mânz, mânzișor, asin; mânz, copil, mânzișor*; 3) o serie cu cinci termeni: *balaur, chit, șarpe, zmeu, Leviatan*. Cu excepția lexemului *șap*, care nu are echivalente, celelalte cuvinte de substrat au un număr redus de sinonime parțiale, predominante fiind seriile cu două și cu trei componente. Existența sinonimelor reflectă dorința traducătorului de a găsi nu numai corespondentul cel mai potrivit, cel mai expresiv și cu cea mai mare frecvență în limba noastră, ci și strădania sa de a evidenția toate nuanțele semantice ale originalului. Sinonimia în textele vechi este, în opinia Floricăi Dimitrescu (*Dinamica*, 37), rezultatul contribuției mai multor traducători, care au folosit termenii care le erau familiari, dar și a tipografilor, care au introdus cuvinte frecvent folosite în zona din care erau originari, întrucât în perioada veche cele două roluri (de traducător și tipograf) nu erau strict delimitate. Autoarea (*l. c.*) consideră că importanța celor două categorii de sinonime nu este dată de cantitatea lor, „ci de momentul istoric de început de dezvoltare a limbii române literare,

pentru a urmări care erau posibilitățile de identitate cognitivă și afectivă a termenilor, deoarece se poate observa că, cu cât lanțul sinonimic este mai extins, cu atât posibilitățile de înlocuire a fiecărui termen cu toți ceilalți sunt mai rare. În general, se poate stabili o relație de inversă proporționalitate între lungimea lanțului sinonimic și posibilitățile de substituție pentru că sferile semantice ale sinonimelor se intersectează numai pe o suprafață redusă, fiecare termen aducând semnificații noi pe plan funcțional-stilistic. În acest fel, operația de comutare, specifică pentru identificarea sinonimelor, poate atrage modificarea valorii semantice a enunțului.”

Echivalentele cuvintelor autohtone pe care le-am avut în vedere sunt: **moștenite din latină**: *asin, capră, corb, pui, șarpe, viperă*; **provenite din substrat**: *mășcoi* (var. *măcicoi*), *copil*; **împrumuturi din greacă pe filieră slavă**: *zmeu, chit, diavol, satana*; **neologisme de origine franceză**: *crocodil, scorpion., șacal, Leviatan*; **derivate de la baze de substrat**: *măgăriță, măgăruș, mânzișor*; **calcuri**: *țap-cerb*. Cele mai multe aparțin primelor trei categorii, în timp ce ultima grupă de nume comune este foarte redusă cantitativ.

Din punct de vedere etimologic, perechile de sinonime menționate anterior au următoarea componență: 1) substrat + moștenite din latină (2); 2) substrat + neologisme (3); 3) substrat + moștenit + substrat (1); 4) substrat + derivat de la baze autohtone + moștenit din latină (2); 5) substrat + împrumut + neologism (1). În seriile sinonimice identificate preponderența cantitativă o au termenii autohtoni și cei moșteniți din latină. Folosirea împrumuturilor și a neologismelor de către cărturarii care au tălmăcit textele religioase vechi demonstrează preocuparea acestora pentru înnoirea permanentă a limbii române și pentru dezvoltarea vocabularului acesteia. Lipsa regionalismelor din seriile sinonimice amintite este justificată de strădania traducătorilor de a folosi doar termenii cu o circulație generală în limba noastră. Florica Dimitrescu (*Dinamica*, 50, 52) arată importanța studierii sinonimiei în context, întrucât acesta din urmă evidențiază „valorile cognitive și afective” ale fiecărui cuvânt în parte. Tot din context rezultă dacă echivalentele românești redau fidel originalul tradus sau dacă ele sunt expresia cunoștințelor lingvistice, a culturii traducătorului, a zonei de proveniență și a dorinței acestuia de a transpune originalul într-un mod cât mai expresiv și de a evita repetițiile. Aici s-ar putea adăuga și influența unui eventual „revizor” sau tipograf, fapt care nu explică în toate situațiile varietatea traducerii.

PARTICULARITĂȚI MORFO-SINTACTICE

Contextele avute la dispoziție au pus în evidență prezența unor trăsături morfologice specifice limbii secolelor al XVI-lea – al XVII-lea, cum ar fi unele plural învechite, utilizarea singularului cu sens de plural și a unei singure forme pentru masculin și feminin.

Mânz este înregistrat cu două forme de plural: *mânzi*, astăzi ieșit din uz: **Fac. 32, 13, 14**: PO: „Cămile ... cu **mânzii** depreună”; *mânji* (întâlnit în limba actuală): **B1988**: „Cămile ... cu **mânjii** lor.”

În cazul lui *năpârcă*, pluralul *năpârce* se află în variație liberă cu *năpârce*: Mat., 3, 7: TETR.: „Pui de **năpârcă**.” NT: „Pui de **năpârce**.” **B1688**: „Pui de **năpârce**.” vs. Mat., 12, 34: NT: „Puii **năpârcelor**.” Cf. **B1688**: „Puii **năpârcelor**.” Cele două forme de plural circulau în paralel în sec. al XVI-lea și al XVII-lea în Muntenia, dar și Transilvania. În diferite versete NT și **B1688** se regăsesc ambele variante morfologice libere.

Cioară era în textele vechi formă de plural: **Luc., 12, 24**: TETR.: „**Cioarăle** ... nu seamănă.” **Epist. Ier., 5, 53**: **B1688**: „Niște **cioară**.” Forma literară contemporană, *ciori* este atestată numai în **B1938** și **B1988**: **Epist. Ier., 5, 53**: **B1938**: „Ca **ciorile**.” **B1988**: „Ca **ciorile**.”

Substantivul *măgar* este întrebuințat pentru ambele genuri naturale: **Fac. 32, 13–14**: **B1688**: „**Măgari** 20.” Este și cazul lui *țap*, al cărui echivalent în unele versiuni este lexemul latinesc moștenit, *capră*: **Fac. 15, 9**: PO: „Trei **țapi** de câte un an.” Cf. **B1688**: „**Capră** tretină.” **B1938**: „**Capră** de trei ani.” **B1988**: „**Capră** de trei ani.”

PRODUCTIVITATEA

În lucrările cercetate sunt atestate derivatele:

MĂGĂRIȚĂ (de la *măgar*): **Fac. 32, 13–14**: „Douăzeci de **măgărițe**.”

MÂNZIȘOR: **Fac. 49, 11–12**: PO: „**Mândzișorul** Său.” Cf. NT: „**Mânzișor** de asin.”

CONCLUZII

În paginile de față ne-am ocupat de șase dintre termenii de substrat cu corespondent în albaneză care figurează în traduceri textelor religioase din secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XX-lea pe care le-am avut în vedere. Cu excepția lexemelor monosemantice, *măgar* și *țap*, celelalte cuvinte sunt utilizate cu sensuri proprii și figurate. În toate cazurile, cele mai vechi atestări sunt ale sensurilor de bază, din care s-au dezvoltat ulterior unul sau mai multe înțelesuri secundare. Rezultatele acestui proces au fost îmbogățirea conținutului noțional al cuvintelor autohtone și întărirea poziției acestora în cadrul vocabularului limbii române. Numele comune studiate au și un simbolism aparte, fiind prezente în comparații, metafore sau epitete specifice stilului religios. În citatele selectate de noi, termenii de substrat pun în evidență o serie de caracteristici lexicale și morfologice proprii limbii române vechi (ex. plurale învechite). Cele șase substantive au echivalente contextuale specifice fiecărui înțeles în parte. Cu excepția lui *țap*,

celelalte cuvinte studiate de noi au numai sinonime parțiale, unice și, mai rar, perifrastice, atât pentru sensul primar, cât și pentru cele secundare. Utilizarea de către traducătorii (din cele trei secole) a elementelor lexicale păstrate de la traco-daci se justifică prin caracterul rustic al acestora, dar și prin semantismul lor complex, redat doar parțial prin sinonimele de alte origini. Potrivit criteriului etimologic, sinonimele cuvintelor (analizate în lucrarea de față) sunt autohtone, moștenite din latină, slave, franțuzești și derivate de la baze autohtone. Majoritatea seriilor sinonimice au doi și trei termeni și numai una singură cuprinde cinci elemente, preponderente fiind lexemele de substrat și cele moștenite din latină. Sunt prezente în număr aproximativ egal împrumuturile din alte limbi. Productivitatea cuvintelor de substrat este ilustrată prin prezența derivatelor *măgăriță* și *mânzișor*, atestate încă din textele din secolele al XVI-lea și al XVII-lea și care se află în uzul limbii contemporane. *Țap* figurează în compusul *țap-cerb*, o creație personală a traducătorului **B1688**, care a fost redat în **B1938** și **B1988** prin sintagmele *capră de munte* și *capră sălbatică*. Contextele comparate de noi în lucrarea de față provin din traduceri realizate în cele trei provincii românești, Muntenia, Moldova și Transilvania, ceea ce explică circulația generală a vocabularului pe care româna l-a păstrat de la traco-daci. Un argument în plus în acest sens este și prezența acestor cuvinte în dialectele sud-dunărene. Toate trăsăturile amintite conduc la concluzia că avem de-a face cu termeni importanți, cu o poziție solidă în limba română (veche și contemporană), al căror semantism este foarte expresiv și cuprinzător.

Poziția privilegiată a cuvintelor de substrat în ansamblul vocabularului limbii române rezultă din lipsa sinonimelor totale și din existența derivatelor și a compuselor în care se regăsesc acestea (și care sunt atestate și în textele comparate de noi).

BIBLIOGRAFIE

- B1688 = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Șerban-Vodă Cantacuzino, domnul Țării Românești, retipărită după 300 de ani în facsimil și transcriere cu aprobarea Sfântului Sinod ..., Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988.
- B1938 = *Biblia adică dumnezeiasca scriptură a Vechiului și a Noului Testament* tradusă după texte originale ebraice și grecești de preoții profesori Vasile Radu și Gala Galaction, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1938.
- B1988 = *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod. Cuprinsul acestei Sfinte Scripturi reproduce textul ediției din 1982. Din încredințarea și sub îndrumarea directă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, supravegherea tipăririi a fost făcută de: P.C. Preot Dumitru Soare, directorul Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, P.C. Preot Sabin Verzan, consilierul Tipografiei Institutului Biblic, și de Diacon Ștefan Gh. Milea, redactor principal, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988.

- Brâncuș, *Vocabularul* = Gr. Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
- COR. = Coresi, Diaconul, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*, text stabilit, introducere și indice de Stela Toma, Editura Academiei Române, București, 1976.
- CV = *Codicele Voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu. Universitatea București. Institutul de Lingvistică, Editura Minerva, București, 1981.
- DA = *Dicționarul limbii române*, sub conducerea lui Sextil Pușcariu; tomul I, Partea I: A–B, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, București, 1913, tomul I, partea II: C, Tipografia Ziarului „Universul”, București, 1940.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a; conducătorii lucrării: acad. Ion Coteanu, Lucreția Mareș, Academia Română, Institutul de Lingvistică din București. Editura Univers Enciclopedic, București, 1996.
- Dimitrescu, *Dinamica* = Florica Dimitrescu, *Dinamica lexicului românesc – ieri și azi*, Editura Clusium, Editura Logos, Cluj-Napoca, 1995.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă, redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu, din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă; tomul VI. M: 1965–1968; tomul VIII, partea I: N, 1971, tomul XII, partea I: Ț, 1994, Editura Academiei, București.
- DOS. = Dosofoței, Mitropolitul, *Psaltirea în versuri, 1673*, ediție critică de N. A. Ursu, Iași, 1974.
- DOSOFTEI, V. S. = Dosofoței, Mitropolitul, *Viața și petrecerea svinților*, acum tipărite ... cu poronca Mării Sale și cu poslușenia a smereniei noastre, a lui Mitropolitul Dosofoței. Iași, în Tiparnița Svi[n]ței Mitropolii, 1682–1686.
- EV. = Coresi, Diaconul, [*Carte cu învățătură* (1581)]. [Titlul original: *Cartea ce se cheamă Evanghelie cu învățătură...*], publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, vol. I. *Textul*, Atelierele Grafice Socec & Comp., (Comisia Istorică a României), București, 1914.
- HEM = B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane românilor*, I–III, 1887, 1893, ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, Minerva, București, 1972–1976.
- ILR = *Istoria limbii române*, I–II, redactor responsabil acad. Al. Rosetti, II: *Româna comună*, Editura Academiei Române, București, 1969.
- Ionescu, *Lexicul* = Adriana Ionescu, *Lexicul românesc de proveniență autohtonă în textele din sec. al XVI-lea – al XVIII-lea*, Tipografia Universității din București, București, 1985.
- MINEIUL = *Mineiul. Luna lui octovrie*. Care s-au tipărit acum întâi rumânește..., prin osârdiia Sfinții Sale iubitoriului de Dumnezeu Chesarie... în Sfânta Episcopie a Râmnicului, la anul de la Hristos 1776, traducere colectivă a *Mineiului*, sub conducerea episcopului Chesarie de Râmnic, tipărită cu prefața originală a acestuia.
- NT = *Noul Testament*, tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan Mitropolitul Transilvaniei, reeditat după 340 de ani ... Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, Alba Iulia, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, Alba Iulia, 1988.
- PO = *Palia de la Orăștie 1581–1582*, text – facsimile – indice, ediție îngrijită de Viorica Pamfil, Editura Academiei Române, București, 1968.

- PH = *Psaltirea Hurmuzaki [cca. 1500–1510]* [vol.] I–II, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu. I: Textul, p. 85–211; Facsimile. II: Indice de cuvinte de Rovena Șenchi. Editura Academiei Române, București, 2005.
- PS = *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, edițiune critică de I. A. Candrea, II: *Textul și glosarele*. Socec et. Comp., București, 1916.
- TETR. = *Tetraevanghelul tipărit de Coresi*, Brașov, 1560–1561, *comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănăcești*, 1574, ediție alcătuită de Florica Dimitrescu. Editura Academiei Române, București, 1963.
- VARLAAM, C. = Varlaam, mitropolitul Moldovei, *Cazania (1643)*. [Titlul original: *Carte românească de învățătură dumenecele preste an și la praznice împărătești și la svânți mari ... din multe scripturi tălmăcită din limba slovenească pre limba romeniască de ...*] Ediție îngrijită de J. Byck. București, Editura Fundațiilor, (Scriitori români vechi), 1943.

TERMS OF SUBSTRATE IN RELIGIOUS TEXTS TRANSLATIONS

(Abstract)

The present article analyzes six Thracian-Dacian words inherited by the Romanian language (which belong to the field of animals and birds) and their semantic, lexical, morphological and etymological characteristics in biblical translation versions in the 15th, 16th, 17th and 20th centuries. Our research was based on verses taken from the Bible of Bucharest compared with their translations in some of the most important old religious texts (*Scheiană* and *Hurmuzaki Psalters*, *Voronețean Codex*, *Palia from Orăștie*, *The Four Gospels* and *Coresi's Psalter*, *New Testament form Bălgrad*, *Dosoftei's Psalter* and full versions of the *Bible* in 1938 and 1988). Substrate terms (names of animals and birds) are present in all mentioned works. Their semantic, lexical, morphological and stylistic particularities were evidenced. In ancient writings, substrate lexemes – except for *măgar* and *țap* which are monosemantic – have multiple basic and figurative meanings. Selected examples proved some morpho-syntactic particularities of Romanian language from the 16th, 17th and 18th centuries (old plural noun forms). These common names have usually partial contextual synonyms for their meanings. Synonyms are from substrate, Latin (inheritance), Slavic, Greek and French languages. Translators preferred Thracian-Dacian words for two reasons: their rustic character and their complex semantics which is only partially expressed by equivalents of other origins. In diachronic, competition between the two categories of words led to the imposition of indigenous ones. Autochthonous lexical items formed derivatives (*mânzișor*, *măgărișă*) and compounds (*țap-cerb*). Contexts in this paper were taken from translations done in Wallachia, Moldavia and Transylvania. These important terms are used by all the Romanians from the northern and southern parts of the Danube. Their semantics is very expressive and comprehensive and this is why they are preferred to those inherited from Latin and borrowed from other languages. Our corpus proved the importance of substrate words in Romanian, their privileged position resulting from three aspects: their lack of total synonyms, their productivity reflected in the existence of derivatives and compounds in studied texts.

Cuvinte-cheie: Bible, derivat, substrat, termen, traducere, vocabular.

Key-words: Bible, derivate, substrate, term, translation, vocabulary.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13
marin.mihaela@clicknet.ro*